

КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА РОБОТА З РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ ФУНКЦІЇ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ З АУТИСТИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Sheremet M.K., Bazyma N.V. Correction and development of communicative function of speech in children with autism spectrum disorders preschool age / M.K. Sheremet, N.V. Bazyma // Actual problems of the correctional education: Ministry of Education and Science of Ukraine, National Pedagogical Drahomanov University, Kamyanets-Podilsky Ivan Ohyenko National University / edited by V.M. Synjov, O.V. Havrilov. – Issue 5.- Kamyanets-Podilsky: Medobory-2006, 2015.– P. 369–378

Шеремет М.К., Базима Н.В. Корекційно-розвивальна робота з розвитку комунікативної функції мовлення у дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку. Стаття присвячена проблемі організації ефективної та доступної допомоги в оволодінні мовленнєвою активністю дітьми з аутизмом. Описані етапи корекційно-розвивальної роботи щодо розвитку комунікативної функції мовлення у дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку. Основним завданням першого етапу є створення мовленнєвого середовища. Основним завданням другого етапу є засвоєння дитиною засобів спілкування для розвитку комунікативної функції мовлення. Основним завданням третього етапу є навчання дітей розповіді за власним планом та умінню вести діалог.

Загалом, в Україні проблема комунікації та підвищення комунікативної активності дуже актуальна і активно досліджується дефектологами, педагогами, психологами, медиками. Безпосередньо у статті розглядаються питання розвитку комунікаційної діяльності дітей з аутизмом. Представлено аналіз досліджень психофізичного і мовленнєвого розвитку дітей зазначеної категорії зарубіжними та українськими вченими. Крім того, у статті висвітлені статистичні дані щодо популяції дітей з аутизмом в Україні за 2013-2014 навчальний рік.

Доведено, що всі діти старшого дошкільного віку з аутизмом мають особливості у розвитку мовленнєвої діяльності різної інтенсивності. Представлено аналіз мовленнєвого розвитку дітей даної категорії. Детально показано узагальнені особливості мовленнєвої активності старших дошкільників з аутистичними порушеннями. Описано мотиви і потреби, які передбачають виникнення бажання

спілкуватися. Подані вимоги до мовлення дорослих, які оточують дитину з аутизмом.

Особливості психічного та мовленнєвого розвитку дітей даної категорії рекомендується враховувати у навчально-виховному і корекційному процесах. У корекційно-виховній та психолого-педагогічній роботі з дітьми, які мають аутистичні порушення важливе значення надається дотриманню принципів індивідуального і диференційованого підходу, що впливає із поліморфної природи аутистичних розладів та різноманітності проявів даного порушення. Передбачається позитивна динаміка у формуванні комунікативної функції загалом та, зокрема, мовленнєвого розвитку у дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку за умови забезпечення спеціально організованої, цілеспрямованої, послідовної і систематичної корекційно-розвивальної роботи з розвитку мовлення та комунікативної активності.

Ключові слова: аутизм, аутистичні порушення, мовлення, мовленнєва діяльність, мовленнєва активність, комунікація, комунікативна функція.

Шеремет М.К., Базыма Н.В. Коррекционно-развивающая работа по развитию коммуникативной функции речи у детей с аутистическими нарушениями старшего дошкольного возраста. Стаття посвящена проблеме организации эффективной и доступной помощи в овладении речевой активностью детьми с аутизмом. Описаны этапы коррекционно-развивающей работы по развитию коммуникативной функции речи у детей с аутистическими нарушениями старшего дошкольного возраста. Основная задача первого этапа – создание речевой среды. Основная задача второго этапа – усвоение ребенком средств общения для развития коммуникативной функции речи. Основная задача третьего этапа – обучение детей рассказу по собственному плану и умению вести диалог.

В Украине проблемы коммуникации и повышения коммуникативной активности очень актуальны и активно исследуются дефектологами, педагогами, психологами, медиками. В статье непосредственно рассматриваются вопросы развития коммуникационной деятельности детей с аутизмом. Представлен анализ исследований психофизического и речевого развития детей указанной категории зарубежными и украинскими учеными. Представлен анализ речевого развития детей данной категории. Обобщены особенности речевой активности старших дошкольников с аутистическими нарушениями. Кроме того, в статье представлены статистические данные о популяции детей с аутизмом в Украине за 2013-2014 учебный год.

Доказано, что все дети старшего дошкольного возраста с аутизмом имеют особенности развития речевой деятельности различной

інтенсивності. Описані мотиви і потреби, які передвохищають виникнення бажання спілкуватися. Подані вимоги до мови дорослих, які оточують дитину з аутизмом. В корекційно-виховній і психолого-педагогічній роботі з дітьми, які мають аутистичні порушення велике значення надається дотриманню принципів індивідуального і диференційованого підходу, що випливає з поліморфної природи аутистичних порушень і різноманітності проявів даного порушення. Особливості психічного і мовного розвитку дітей даної категорії рекомендується враховувати у навчально-виховній і корекційній діяльності.

Відбувається позитивна динаміка в формуванні комунікативної функції в цілому і, зокрема, мовного розвитку у дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку за умов забезпечення спеціально організованої, цілеспрямованої, послідовної і систематичної спеціальної корекційно-розвиваючої роботи по розвитку мови і комунікативної активності.

Ключові слова: аутизм, аутистичні порушення, мова, мовна діяльність, мовна активність, комунікація, комунікативна функція.

Як свідчать статистичні дані, щорічно прослідковується тенденція до збільшення народжуваності дітей, які мають ті чи інші порушення психофізичного розвитку різного ступеня тяжкості. Для прикладу, за 2013-2014 навчальний рік серед 7517 696 осіб дитячого населення в Україні діти з порушеннями складають 829 745 осіб. Зокрема, популяція дітей з аутизмом складає 4028 осіб, серед яких 780 осіб було виявлено у 2013-2014 навчальному році вперше.

У зв'язку з цим, сучасні технології корекційної допомоги вимагають постійного розширення та вдосконалення. У сьогоденних умовах дошкільної освіти особливого значення набуває пошук ефективних інноваційних шляхів підготовки дітей з порушеннями у розвитку до шкільного навчання. Про підвищення інтересу науковців (дефектологів, педагогів, психологів, медиків) до проблеми аутизму та аутистичних проявів в Україні за останні десятиліття свідчить розширення проблематики досліджень у різних галузях, зокрема: дослідження причин виникнення даних порушень; розроблення методів діагностики аутизму та диференціації від інших порушень; вдосконалення існуючих та вироблення нових підходів до виховання і навчання таких дітей; розроблення та вдосконалення методів корекції аутистичних проявів; написання, апробація та впровадження адаптованих до особливостей дитини з даними порушеннями програм; пошук альтернативи діагнозу «шизофренія» у осіб з аутизмом, що досягли повноліття і т.п.

Аутизм є найзагадковішим явищем в сфері корекційної педагогіки, спеціальної психології, психіатрії, медицини та генетики. На сьогодні в Україні до проблеми розвитку комунікації та підвищення мовленнєвої функції прикута увага багатьох науковців, а саме: С.Ю.Конопляста, О.В.Літвінова, І.П.Логвінова, К.О.Островська, Т.В.Скрипник, В.В.Тарасун, Г.М.Хворова, А.П.Чуприков, М.К.Шеремет, Д.І.Шульженко та ін.).

Розуміння соціальних відносин складні для людей з аутизмом, а тим більше – для дошкільників, в силу того, що вони мало здатні до моделювання поведінки у залежності від ситуації. Труднощі у розвитку комунікативної сфери дітей даної нозології полягають у тому, що, як свідчать дослідження науковців (О.Р.Баєнська, В.М.Башина, Ю.В.Бессмертна, О.Б.Богдашина, Л.Каннер, С.Ю.Конопляста, К.С.Лебединська, М.М.Ліблінг, Т.І.Морозова, С.С.Морозова, О.С.Нікольська, М.В.Рожественська, Т.В.Скрипник, В.В.Тарасун, А.В.Хаустов, М.К.Шеремет, Д.І.Шульженко та ін.), дитина з аутистичними порушеннями відчуває специфічні труднощі у розумінні самої ситуації спілкування та умінні адекватно використовувати наявні у неї комунікативні навички. Такі труднощі можуть бути наслідком зниженої потреби у спілкуванні, посиленому прагненні уникати контактів і небажання спілкуватися через те, що оточуючі люди вимагають від дитини більшої активності, ніж та, на яку вона здатна у даний момент у силу особливостей даного порушення [3]. Навіть засвоївши у процесі корекційної роботи певний набір поведінкових моделей, дитина з аутистичними порушеннями не завжди здатна робити вибір між більш ефективним і менш ефективним способом досягнення мети.

Прагнення зрозуміти дитину з аутистичними порушеннями у всіх тонкощах її проявів можна визначити як одне з головних завдань корекційної роботи. Адже таке розуміння дасть можливість не тільки пояснити деякі особливості дитини (такі, як, наприклад, страхи, фобії, фантазування, аутистимуляції, стереотипії, ехолалії та слова- і фразистампи і т.п.), а й передбачити можливі негативні реакції на ті чи інші стимули навколишнього середовища, спровокувати потрібні реакції для розвитку відповідних умінь та навичок, індивідуально підібрати дієві ігри та завдання з навчальним, виховним та корекційним наповненням.

Оволодіння мовленням – складний, багатосторонній, довготривалий психічний процес. Мовлення починає формуватись лише тоді, коли головний мозок, слух, зір, артикуляційний апарат дитини досягають певного рівня розвитку. Для своєчасного становлення в онтогенезі мовленнєвої функції важливе значення має нормальне функціонування усіх відділів центральної нервової системи, особливо – кори головного мозку. Як показує практика, на жаль, значний відсоток осіб з аутизмом не оволодівають мовленням як засобом комунікації у повному обсязі.

Встановлено, що діти з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку знаходяться на значно нижчому рівні сформованості мовленнєвої активності у порівнянні з їх однолітками без психофізичних порушень. Проведене у 2011-2013 роках дослідження дозволило узагальнити особливості мовленнєвої активності старших дошкільників з аутистичними порушеннями: зниження здатності до комунікації; зниження бажання проявляти свою індивідуальність, заявляти про себе; зниження ініціативності у процесі спілкування; порушення контактності та вибіркова контактність; зниження ініціативності та самостійності у мовленнєвих висловлюваннях; зниження уміння підтримувати розмову на тему, висловитися відповідно до ситуації; нестійкий інтерес до взаємодії; обмежене розуміння назв предметів, назв дій, назв якостей і властивостей предметів і просторово-часових відносин та уміння знаходити і демонструвати відповідні малюнки або предмети; обмежене розуміння назв дій і здатність виконувати відповідні дії; вибіркова реакція на звернення, на власне ім'я; невідповідність віковим показниками використання у мовленні необхідних мовних одиниць; наявність ехолалій, фраз-штампів, автономного мовлення; присутність некомунікативного мовлення; обмеженість або відсутність вживання у мовленні слів «так», «ні»; недостатній лексичний запас (згідно вікових та програмових вимог) іменників, дієслів, прикметників та обмеженість вживання їх у мовленні; обмежене розуміння і дотримання лексичних та граматичних норм рідної мови; зниження здатності дитини до словозміни і словотворчості; особливості використання інтонаційних засобів виразності і паузації; особливості зв'язного висловлювання; зниження можливості повно, послідовно, логічно викладати свої думки. Було доведено, що усі діти з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку мають особливості формування мовленнєвої активності різного ступеня прояву.

Зазначимо, що попри ствердження К.С.Лебединської та О.С.Нікольської про те, що дошкільний вік – це період найбільш виражених класичних проявів дитячого аутизму, зокрема у мовленнєвому розвитку, за умови своєчасно розпочатої корекційної роботи можна досягти позитивних зрушень як у розвитку мовлення, так і у розвитку психічних процесів та функцій, що стануть запорукою більш швидкої адаптації та соціалізації дітей зазначеної категорії. Поява активного мовлення у дитини значною мірою залежить від своєчасності переходу дитини на новий рівень співробітництва з дорослим. Тому виникає необхідність стимулювання пріоритетів дитини, зокрема, з аутистичними порушеннями, у спілкуванні з дорослим, у створенні спеціальних умов, спрямованих на активізацію її мовленнєвого розвитку.

Формування мовленнєвої активності дітей аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку повинно забезпечуватись функціонуванням специфічних умов: організаційно-педагогічних (головна з яких – створення навчально-корекційного та комунікативного

середовища); загально дидактичних (наступність, етапність, системність у змісті формування мовленнєвої активності); технологічних (педагогічне та логопедичне діагностування – стартове й фінішне – дитини як основа організації формування мовленнєвої активності дітей). У корекційно-виховній та психолого-педагогічній роботі з дітьми, які мають аутистичні порушення, та, як наслідок, характерні для аутизму порушення мовленнєвого розвитку, надзвичайно важливе значення має дотримання принципів індивідуального та диференційованого підходу, що випливає із поліморфної природи аутистичних розладів та різноманітності проявів даного порушення. Індивідуальний підхід до кожної дитини передбачає врахування ступеню і якості порушення чи збереження тих чи інших функцій поряд з орієнтацією на вікові та індивідуальні характерологічні особливості у поєднанні з активним використанням інтересів і захоплень дитини. Диференційований підхід забезпечує організацію роботи з пристосуванням до індивідуально-типологічних особливостей дітей (здібностей, інтересів, схильностей, поведінкових проявів, реакцій на різні подразники і т.ін.).

Безумовно, стимуляція мовленнєвої активності дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку повинна відбуватися з урахуванням особливостей їх комунікативно-мовленнєвої діяльності. Крім того, особливості психічного розвитку та виражена емоційна незрілість спонукають, вступаючи у взаємодію з такою дитиною, адекватно оцінювати її наявний рівень розвитку «емоційного» віку [1]. У роботі з дітьми, що мають аутистичні порушення, необхідно пам'ятати про те, що вони досить швидко перенасичуються навіть приємними враженнями; часто дійсно не можуть почекати обіцяного; самостійно безпорадні у ситуації вибору; потребують більше часу для того, щоб пережити отримане враження або інформацію. Усе перераховане провокує відстрочені реакції на ті чи інші подразники та прагнення стереотипізувати взаємодію з навколишнім світом.

Корекційно-розвивальна робота з розвитку мовлення враховує мовленнєву активність дитини, мотиваційний план мовленнєвої діяльності і характер мовленнєвого матеріалу і забезпечує три складові діяльності: мотиваційну (чому, з якою метою дитина повинна говорити), цільову (навіщо дитина повинна говорити) і виконавську (що і коли дитина повинна говорити). Кожен етап має свої завдання, що розв'язуються водночас із формуванням основних видів діяльності.

Основним завданням першого етапу є створення мовленнєвого середовища, пробудження в дитини мовленнєвої активності як найважливішої умови подальшого оволодіння мовленням, інтересу до навколишнього світу і людини (насамперед однолітка як об'єкта взаємодії), розвиток наочних і наочно-ігрових дій, здатності брати участь у колективній діяльності, розуміння жестів вказування та співвіднесення тощо. На другому етапі основний акцент робиться на засвоєнні дитиною засобів спілкування (словесних і невербальних) для задоволення виникаючої комунікативної потреби. Розвиток

комунікативної функції мовлення – головне завдання цього етапу, а комунікативний принцип побудови занять – провідний. На всіх заняттях підтримується і заохочується мовленнєва активність дітей. При цьому йде велика робота з розвитку сприймання виражальних рухів і природних жестів, особлива увага надається миміці, розвитку розуміння емоційних станів людини. Здійснюється робота з навчання дітей складати нескладні розповіді з «особистого досвіду», з розвитку вміння давати словесний звіт про виконані дії у процесі продуктивних видів діяльності. На третьому етапі основне завдання полягає в навчанні дітей розповіді (після розігрування змісту художнього твору за ролями для кращого розуміння мотивів поведінки і стосунків персонажів, а також формування смислової програми висловів) за власним задумом (планом) та умінню вести діалог. Для розвитку регулюючої функції мовлення йде робота щодо формування попереднього задуму і його реалізації за допомогою спеціальних операційних карт із застосуванням символічних засобів.

Визначальне значення має дотримання вимог до мовлення дорослими. Так як мовленнєва навичка формується у дитини переважно за наслідуванням, необхідно, щоб мовлення оточуючих дорослих було правильним, могло стати еталоном. Адже дитина «копіює» не лише безпосередньо мовлення і словниковий запас, але й силу голосу, темп і ритм мовлення, інтонаційну насиченість – у цілому манеру говорити. Так як у дітей засвоєння мовленнєвих еталонів відбувається спонтанно, неусвідомлено, існує небезпека засвоєння неправильного варіанту мовлення, який з часом може закріпитися. Вимоги до мовлення оточуючих дитину дорослих включають: правильність (чистота, відсутність мовленнєвих порушень); чіткість (чітка вимова, інколи навіть з перебільшеною артикуляцією звуків та виділенням наголошеного складу); простота (використання простих коротких фраз та речень з 2-4 слів); повторюваність (вживання одних і тих самих слів, словосполучень і речень декілька разів протягом одного заняття з закріпленням на наступних заняттях); багатство (використання різних інтонацій, різної сили голосу, зміни темпу мовлення, паузації).

Поступово у ході спонтанного розвитку та спеціально організованих ігор та вправ рівень мовленнєвого спілкування дитини розвивається і ускладнюється, підвищується її мовленнєва активність. У дитини з'являються нові мовленнєві навички, розширюється спектр її можливостей. Щоб повною мірою використовувати ці нові можливості, необхідно відповідно до них змінювати рівень вимог до мовлення дитини, пам'ятаючи про обережність: вимоги повинні відповідати рівню розвитку мовлення дитини, шкідливо як завищувати вимоги, так і занижувати їх. Враховуючи вчення Л.С.Виготського про зони найближчого та актуального розвитку, пропонується поряд з добром більш складних і цікавих для дитини ігор та завдань поступово ускладнювати безпосередньо мовленнєве спілкування з нею.

Ми виділяємо наступні прийоми формування мовленнєвої активності:

- створення і підтримання мовленнєвого середовища;
- постійний мовленнєвий супровід діяльності дитини;
- навчання виражати думки будь-яким доступним способом;
- застосування стимулювань та заохочень з метою підвищення мотивації до мовленнєвої діяльності;
- використання наявних вокалізацій дитини;
- використання ехололій та схильності до стереотипного повторення дій;
- стимуляція мовленнєвої активності на фоні емоційного підйому;
- розвиток мовленнєвої активності шляхом наслідування;
- активізація пасивного словникового запасу та поступове переведення його в активний;
- виховання ініціативності та прагнення до самореалізації.

Крім того, важливо налагодити і постійно підтримувати емоційний контакт з дитиною, створюючи довірливу атмосферу безпеки і доброзичливості. Паралельно з розвитком мовленнєвої активності створюються передумови для подальшого розвитку мовлення: розвиток слухового сприймання, мовленнєвого дихання, розвиток мимічної та артикуляційної моторики, загальної та дрібної моторики, накопичення пасивного словникового запасу і т.д.

Оскільки мовлення виступає головним засобом пізнання інформації, засобом передачі досвіду та засобом мислення, то для дітей з аутизмом досить важливим виступає використання допоміжних засобів спілкування: жестів, миміки, піктограм, що інколи виступають єдиним способом порозуміння з оточенням.

У формуванні комунікативної функції загалом та, зокрема, мовленнєвого розвитку у дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку передбачається позитивна динаміка за умови забезпечення спеціально організованої, цілеспрямованої, послідовної і систематичної корекційно-розвивальної роботи з розвитку мовлення та комунікативної активності.

Список використаних джерел

1. **Баенская Е. Р.** Помощь в воспитании детей с особым эмоциональным развитием. Младший дошкольный возраст / Е. Р. Баенская // Альманах ИКП, 2001. – № 4. 2. **Базима Н. В.** Формування мотивації мовленнєвої активності у дітей з аутистичними порушеннями / Н. В. Базима // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – № 23. – С. 10-14. 3. **Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либинг М.М.** Аутичный ребенок. Пути помощи. – М.: Теревинф, 2000. – (Особый ребенок). – 336

с.; Нуриева Л.Г. Развитие речи у аутичных детей: Методические разработки – М.: Теревинф, 2003. – 160 с. **4. Тарасун В.В.** Аутологія: монографія. – К.: «МП Леся», 2014. – 580 с. **5. Хаустов А. В.** Основные направления, принципы и условия эффективного формирования коммуникативных навыков у детей с аутизмом / А. В. Хаустов // Аутизм и нарушение развития. – 2005. – № 4. **6. Шульженко Д. І.** Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей : монографія / Діна Іванівна Шульженко. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 385 с.

Spy`sok vy`kory`stany`x dzherel

1. **Baenskaja E. R.** Pomoshh' v vospitanii detej s osobym jemocional'nym razvitiem. Mladshij doskol'nyj vozrast / E. R. Baenskaja // Al'manah IKP, 2001. – № 4. **2. Bazima N. V.** Formuvannja motivacii movlennevoї aktivnosti u ditej z autistichnimi porushennjami / N. V. Bazima // Naukovij chasopis NPU imeni M. P. Dragomanova. Serija 19. Korekcijna pedagogika ta special'na psihologija : zb. nauk. prac'. – K. : NPU imeni M. P. Dragomanova, 2013. – № 23. – S. 10-14. **3. Nikol'skaja O.S., Baenskaja E.R., Libing M.M.** Autichnyj rebenok. Puti pomoshhi. – М.: Теревинф, 2000. – (Osobyj rebenok). – 336 с.; Нуриева Л.Г. Развитие речи у аутичных детей: Методические разработки – М.: Теревинф, 2003. – 160 с. **4. Тарасун В.В.** Аутологія: монографія. – К.: «МП Леся», 2014. – 580 с. **5. Хаустов А. В.** Osnovnye napravlenija, principy i uslovija jeffektivnogo formirovanija kommunikativnyh navykov u detej s autizmom / A. V. Haustov // Autizm i narushenie razvitija. – 2005. – № 4. **6. Shul'zhenko D. I.** Osnovi psihologichnoї korekcii autistichnih porushen' u ditej : monografija / Dina Ivanivna Shul'zhenko. – K. : NPU imeni M. P. Dragomanova, 2009. – 385 s.

Sheremet M.K., Bazyma N.V. Correction and development of communicative function of speech in children with autism spectrum disorders preschool age. The article is devoted to the problem of organization of effective and accessible help in learning speech for children with autism. Stages of correctional and development of the communicative function of speech in children with autism spectrum disorders preschool age are described in the article. The main objective of the first stage is to create speech environment. The main objective of the second stage is learning child means of communication for the development of communicative function of speech. The main objective of the third phase is to teach children the conversation and the ability to engage in dialogue.

The article presents statistics on the population of children with autism in Ukraine for 2013-2014 academic year.

The problems of communication and enhance the function of speech is very important in Ukraine. Pathologists, educators, psychologists, doctors are investigating them.

The article covers the issues of communication activity development of children with autistic spectrum disorders. The analysis of researches of foreign

and Ukrainian scientists psychophysical and speech development of children of the mentioned category is presented in the article.

It has been proven that all children of senior preschool age with autistic spectrum disorders exhibit peculiarities in speech activity development of varying intensity. The analysis of the speech development of children with autism spectrum disorders are presented in the article. The peculiarities in speech activity preschoolers with autism spectrum disorders are summarized in the article.

The article describes the rules for use of incentives to increase motivation to speech activity.

It is important to attach to the principles of respect for individual and differentiated approach.

The research proves positive dynamics in speech activity development in autistic children providing that specifically organised, purposeful, consistent and systematic special educational work is being implemented.

Key words: autism, autistic spectrum disorders, speech, speech activity, communication, communicative function.

Отримано 6.02.2015 р.